

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ТУРИЗМУ,
КРАЄЗНАВСТВА ТА ЕКСКУРСІЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

ПОГОДЖЕНО

Протокол засідання науково-методичної
ради Миколаївського обласного Центру
туризму, краєзнавства та екскурсій
учнівської молоді від 30 травня 2019 року

Голова НМР

 Т. АНДРІЙЧУК

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ департаменту освіти і науки
Миколаївської облдержадміністрації

08.08.2019 № 429

Навчальна програма гуртка
туристсько-краєзнавчого напрямку
«Археологічне краєзнавство»

3 роки навчання

м. Миколаїв-2019

Навчальна програма
«Археологічне краєзнавство»

Пояснювальна записка

1. Мета програми для першого року навчання: всебічне вивчення найдавнішої історії людства дописьмового періоду, що ґрунтується головним чином на археологічних джерелах, які допоможуть у набутті навичок роботи з археологічними матеріалами. Ознайомлення з експозиціями музеїв, що відображають стародавні історичні та архітектурні пам'ятки. Залучення до самостійного опрацювання науково-популярної літератури з археології, довідників та путівників. Вміння описувати й замальовувати знаряддя праці та інші предмети з археології. Вміння читати та складати карти пам'ятників археології краю.

2. Мета програми для другого року навчання: виховання історичного інтересу, зацікавлення та поваги до пам'яток минулого, культури і традицій народів, що населяли терени України в стародавні часи. Навчити аналізувати та систематизувати здобуті знання. Брати активну участь в роботі археологічних експедицій, де вчитися вести польову документацію і за допомогою фахівців з археології вчитися розпізнавати в польових умовах до якої доби в історії людства відноситься той чи інший археологічний матеріал. Вміння розбивати розкопи за сторонами світу в польових умовах та реставрувати археологічні предмети.

3. Мета програми для третього року навчання: надавати допомогу різним установам з археологічною спрямованістю в обробці масового археологічного матеріалу. Вміння опрацьовувати і аналізувати спеціальну наукову літературу. Вміння складати плани археологічних розкопів в польових умовах. Вміння складати картки та паспорти пам'яток археології. Вміння сканувати найцікавіші матеріали з питань археології з Інтернету та інших телевізійних програм (типу Discovery) і висвітлення їх по темах занять.

Навчально-тематичний план
першого року навчання

№п/ п	Назва теми	Кількість годин		
		Всього	Теорія	Практика
1.	Наука археологія. Що вона вивчає і основні її поняття. Пам'ятки археології.	2	2	-
2.	Історія становлення археології як науки. Зв'язок археології з іншими науками. Закон України «Про охорону	2	2	-

	археологічної спадщини»			
3.	Коротка характеристика геологічного минулого Землі. Взаємозв'язок людини і природного середовища. Походження людини (антропогенез). Палеоантропология і остеология	6	4	2
4.	Археологічна періодизація.	2	2	-
5.	Методика проведення польових археологічних робіт.	8	4	4
6.	Палеоліт – стародавній кам'яний вік.	8	6	2
7.	Мезоліт – доба середнього кам'яного віку.	6	4	2
8.	Неоліт – доба нового кам'яного віку. Неолітична революція і її значення в історії людства.	6	4	2
9.	Енеоліт – міднокам'яний вік.	8	6	2
10.	Епоха бронзи. Культури епохи бронзи.	8	6	2
11.	Залізний вік. Загальна характеристика.	8	6	2
12.	Залізний вік степової України. Кіммерійці, скіфи, сармати.	8	6	2
13.	Всього:	72	52	18

Зміст тем

*1. Наука археологія. Що вона вивчає і основні її поняття. Пам'ятки археології.
(2 години)*

Археологія як наука початку історії. Інші історичні дисципліни (нумізматика, сфрагістика та ін.)

Основні терміни та поняття в археології: археологічна культура, культурний шар, матеріальна та духовна культура, історичне джерело, антропогенез.

Пам'ятки археології та їх типи: стоянки, поселення, городища, поховання, могильники, кургани, скарби, окремі знахідки та ін.

Типи поселень і городищ (укріплені або неукріплені) і поховань (конструкція могил, обряд поховання та інвентар).

Архітектура і мистецтво в археології.

2. Історія становлення археології як науки.

Зв'язок археології з іншими науками. Закон України „Про охорону археологічної спадщини” (42 години).

Археологія як наука про давнину. Видатні археологи та археологічні відкриття минулого; поява наукових методів і знань. Поява археологічних музеїв. Археологічні товариства та комісії. Археологічні видання в Україні та за її межами. Розвиток археології в минулому столітті.

Закон України „Про охорону археологічної спадщини” та необхідність його ефективного використання. Виникнення так званих „чорних археологів” і боротьба з ними.

Організація археологічних розвідок і розкопок. Отримання „Відкритого листа”. Збереження археологічних знахідок. Зв'язок археології з природничими та гуманітарними науками. Історико-архітектурні та археологічні заповідники.

Практичні заняття. Ознайомлення з головними положеннями Закону „Про охорону археологічної спадщини” та „Відкритого листа”. Екскурсія для ознайомлення із історико-археологічним заповідником „Ольвія”.

3. Коротка характеристика геологічного минулого Землі. Взаємозв'язок людини і природного середовища. Походження людини. Палеонтологія і остеологія (6 годин).

Зв'язок геології і археології. Вивчення викопних залишків флори і фауни. Геологічні епохи та періоди. Зміни берегів річок, морів та океанів. Зміни природи, фауни та флори і відображення цих процесів в життєдіяльності людини.

Антропогенез і палеонтологія. Основні етапи процесу виділення людини з тваринного світу. Клімат тих часів, флора і фауна. Homo erectus – людина із прямоходінням. Перші знаряддя праці. Архантропи – перша ступінь в антропогенезі. Австралопітеки, пітекантропи, синантропи, неандертальці. Морфологічні зміни в будові скелету. Первісне стадо. Заселення людиною просторів Землі.

Остеологія – наука про викопних кістяних останків тварин. Використання даних остеології в археології.

Практичні заняття. Відвідання музею, де розташовано геологічну та палеонтологічну експозицію.

Ознайомлення з роботою палеонтологів і остеологів; вивчення і визначення кістяних залишків викопних тварин, з метою визначення до якого типу-виду відносяться тварини, які з них свійські, які – дикі.

4. Археологічна періодизація (2 години).

Критерії періодизації найдавнішої історії людства. Періодизація історії античних авторів, в добу Середньовіччя та Нового часу.

Сучасна археологічна періодизація. Нерівномірність історичного розвитку різних народів.

5. Методика проведення польових археологічних робіт(8 годин).

Типи і мета археологічних розвідок. Розкопки. Добір інвентаря та улаштування табору археологічної експедиції. Складання польових креслень поселень і могильників. Попередня обробка археологічного матеріалу.

Стратиграфія. Нашарування об'єктів і їх фіксація. Археологічна карта. Робочий малюнок.

Практичні заняття. Складання археологічних польових креслень і карт. Фотофіксація археологічних об'єктів. Складання археологічної колекції та її опис. Попереднє проведення археологічної розвідки на місцевості.

6. Палеоліт – стародавній кам'яний вік.(8 годин)

Періодизація палеоліту. Природничі умови при заселенні найдавнішою людиною території сучасної України. Льодовик. Похолодання.

Поява жител. Знаряддя праці та їх обробка.

Перші поховання людини. Поява магії та мистецтва. Колективне полювання.

Новий тип людини – неантроп, *Homo sapiens* – людина розумна. Удосконалення техніки обробки знарядь праці. Виникнення роду. Роль праці в процесі формування фізичного типу.

Практичні заняття. Екскурсія до музею. Якщо відкрито експозицію стародавнього кам'яного віку, то треба досконало з нею ознайомитися. Якщо ні, то треба вивчити різницю знарядь праці серед ілюстрацій деяких монографій і замалювати їх. Картографування палеолітичних місцезнаходжень і стоянок на території краю.

7. Мезоліт – доба середнього кам'яного віку(6 годин).

Мезолітичні культури України. Мікро - і макроклімат.

Винайдення лука і стріл. Роль собаки у полюванні мезолітичних мисливців. Природничі умови цього часу. Відступ льодовика і формування сучасного клімату. Зміни у флорі і фауні. Виникнення племен. Житла. Початок одомашнення тварин. Розселення людей на територіях, звільнених від льодовика. Культурні регіони: степова, лісостепова, лісова. Стоянки Шан-Коба, Фатьма - Коба, Мурзак-Коба, Кам'яна Могила. Мезолітичні стоянки на Миколаївщині. Ідеологія і мистецтво мезолітичних племен.

Практичні заняття. Ознайомлення із знаряддям праці доби мезоліти. Картографування мезолітичних місцезнаходжень і стоянок краю. Змалювання мікрокліматів і макрокліматів. Показ ілюстрацій і визначення знарядь праці.

8. Неоліт – доба нового кам'яного віку.

Неолітична революція та її значення в історії людства (6 годин).

Періодизація неоліту і археологічні культури на території України. Остаточний перехід від привласнюючого до відтворюючого виробництва.

Глиняний посуд, ткацтво. Нові транспортні засоби. Теплий клімат. Видобування кременю в шахтах і використання різних твердих порід каменю для господарських потреб. Шліфування, полірування, пиляння. Обробка кісток. Засоби виготовлення кераміки. Орнаментация посуду. Розвиток обміну. Неолітичні стоянки та могильники. Мистецтво і релігійні уявлення доби неоліту.

Практичні заняття. Ознайомлення із знаряддям праці та іншими речами доби неоліту. Картографування неолітичних стоянок на території краю. Змалювання різних речей доби неоліту. Показ ілюстрацій доби неоліту і визначення окремих речей.

9. Енеоліт – мідникам'яний вік (8 годин).

Поява металу і виробів з нього. Перший спеціалізований поділ на скотарів та землеробів. Енеолітичні культури. Михайлівська на Дніпрі – поселення-фортеця. Трипільська культура на Україні. Поселення, житло, господарство, соціальна організація, ідеологічні уявлення та мистецтво трипільських племен. Усатівська і городська культури.

Практичні заняття. Ознайомитися з енеолітичними матеріалами за допомогою ілюстрацій, монографій на цю тему і визначення речей щодо їх призначення. Замальовування деяких сюжетів, зображення на трипільському посуді. Проведення семінару „Мистецтво Трипілья”. Якщо є фільм про трипільську культуру, зробити показ цього фільму.

10. Епоха бронзи. Культура доби бронзи (8 годин).

Археологічна культура доби бронзи на Україні. Доба бронзи степової частини України. Катакомбна культурно-історична спільність. Зрубна культура кизил – яacobінська культура в Криму. Середземноморська та фат'янівська культури. Посилення скотарства. Патріархально-родовий устрій. Міжродові сутички. Поява сплавів на основі міді – бронзові знаряддя. нерівність економічного розвитку регіонів. Торгівельні шляхи. Посилення соціально-економічного розвитку. Початок процесу посилення майнової диференціяції. Клади.

Практичні заняття. Відвідування пам'яток цієї доби на території краю і міста (Дикий Сад, Матвіївна 1, Матвіївський ліс). Ознайомлення із речами матеріальної культури в музеї. Картографування поселень та могильників краю. Замалювання кераміки і різних виробів із металу, кістки та каменю.

11. Залізний вік. Загальна характеристика (8 годин).

Хронологія доби заліза. Відкриття та поширення заліза. Сиродутний спосіб виготовлення залізних виробів. Економічні та соціальні наслідки впровадження залізних виробів. Регіональні особливості в поширенні заліза на території України.

Практичні заняття. Ознайомлення із речами цієї доби в музеї. Картографування пам'ятників залізного віку. Замальовування типового інвентаря з поселень і поховань. За допомогою ілюстрацій із відповідних монографій визначити призначення тих речей, що зображено.

12. Залізний вік степової України.

Кіммерійці, скіфи, сармати (8 годин).

Кіммерійці часу доби заліза. Культура кіммерійців за даними стародавніх джерел та археології. Чорноліська Культура, фракійський гальштат. Скіфія. Її племена. Легенди про походження скіфів. Етнографія скіфів. Античні автори (Геродот) про скіфів. Господарство, побут, культура, вірування, військова справа. Кургани царської знаті. Скіфський звіриний стиль в мистецтві. Пам'ятники лісостепової Скіфії. Племена, які не входили до складу Скіфії. Взаємовідносини із сусідніми племенами та старогрецьким населенням античних поселень і міст Північного Причорномор'я. Скіфська держава – Неаполь скіфський. Сарматські часи. Просування сарматів на Захід. Сарматське суспільство VI ст. до Р. Х. – IV ст. Матеріальна культура сарматів. Взаємовідносини із стародавнім Римом. Суспільний устрій. Військова справа. Мистецтво і релігійні уявлення.

Практичні заняття. Ознайомлення з матеріалом скіфо-сарматського часу на сторінках (ілюстраціях) відповідних монографій. Семінар на тему: „Скіфські царські кургани”. Замальовування основних типів кераміки, зброї, предметів вжитку кіммерійців, скіфів, сарматів.

**Навчально-тематичний план
другого року навчання**

№п/ п	Назва теми	Кількість годин		
		Усього	Теорія	Практика
1.	Підсумки робіт в археологічній експедиції. Повторення матеріалу минулого року	4	4	-
2.	Античні держави Північного Причорномор'я	6	4	2
3.	Епоха Великого переселення народів та їх культур на півдні України	2	2	-
4.	Культури пізньоримського часу: черняхівська, київська, вельбарська, культура карпатських курганів	5	5	-
5.	Ранні слов'яни: етногенез, розселення, археологічні культури на теренах України	5	5	-
6.	Східнослов'янські племена напередодні утворення давньоруської держави	5	5	-
7.	Ранньосередньовічні пам'ятники півдня України	4	4	-
8.	Загальний огляд держави Київська Русь	4	4	-
9.	Давньоруські міста	8	6	2
10.	Мистецтво та архітектура Київської Русі	4	2	2
11.	Від язичництва до християнства	4	2	2
12.	Ремесла, торгівля, економічні зв'язки Давньоруської держави в до монгольський період	4	2	2

13.	Городища, селища та могильники Київської Русі	4	2	2
14.	Татаро-монгольська навала та її наслідки. Русь у XIII- XVI ст. Степові кочівники цього часу	4	2	2
15.	Пізньюсередньовічні пам'ятники півдня України	2	2	-
16.	Археологічні пам'ятники українського козацтва	7	3	4
17.	Участь в археологічній експедиції	Поза сіткою годин		
Разом:		72	54	18

Зміст тем

1. Підсумки робіт в археологічній експедиції. Повторення матеріалу минулого року (4 години).

Повторення матеріалу першого року навчання. Аналізи і підсумки літньої археологічної експедиції.

2. Античні держави Північного Причорномор'я (6 годин).

Причини грецької колонізації Північного Причорномор'я. Історія досліджень пам'ятників античної цивілізації на півдні України. Різні джерела. Березань. Старогрецькі – Тіра Лімен. Боспорське царство. Матеріальна культура стародавніх греків-колоністів. Сільське господарство. Промисли. Ремесла. Торгівля та грошовий обіг. Некрополі і поховальний обряд. Побут, культура, релігійні уявлення.

Практичні заняття. Ознайомлення із матеріально-духовною культурою і побутом стародавніх греків античних міст Північного Причорномор'я. Шляхом екскурсії до заповідника Ольвія, ознайомлення із різнобічним життям цього міста-держави. Замальовування основних типів кераміки з античних міст різних часів. Проведення семінару на теми античності. Фільм сканований з програми Discovery.

3. Епоха Великого переселення народів та їх культур на півдні України (2 години).

Гуни, готи, авари, алани, болгари, мадяри та основні напрями їх пересувань. Соціально-політична організація цих племен в першій половині I тисячоліття. Господарство. Взаємовідносини з античними містами-державами(полісами) Північного Причорномор'я і Візантією.

Практичні заняття. Ознайомлення із матеріалами музею та ілюстраціями відповідних джерел часів Великого переселення народів. Замальовування типових предметів, які характеризують різні народності. Визначення напрямів, шляхів пересування різних народів на контурній карті.

4. Культури пізньоримського часу: черняхівська, київська, вельбарська, культура карпатських курганів. (5 год.)

Поселення і могильники черняхівської культури. Кераміка . Знаряддя праці. Предмети побуту. Роль київської культури в етногенезі слов'ян. Типові риси київської археологічної культури. Вельбарська культура на Волині та Поділлі. Культура карпатських курганів II-V ст.

Практичні заняття. Ознайомлення із матеріалами черняхівської культури із поселень і могильників Миколаївщини, які зберігаються в краєзнавчому музеї. Замальовування типових предметів черняхівської культури. Картографування поселень і могильників Миколаївщини.

5. Ранні слов'яни: етногенез, розселення, археологічні культури на теренах України (5 годин).

Проблеми походження слов'ян за письмовими та археологічними даними. Лужицька культура. Венеди, анти, склавени. Роль носіїв зарубинецької культури та черняхівської в етногенезі слов'ян. Розселення східних слов'ян у першій половині I тисячоліття.

Практичні заняття. Ознайомлення з розділом „Ранні слов'яни ” серед ілюстрацій відповідних монографій. Замальовування кераміки, предметів побуту та ін. раннях слов'ян.

6. Східнослов'янські племена напередодні утворення давньоруської держави (5 годин).

Розвиток союзів слов'янських племен на території України в VI-IX ст. Сусіди східних слов'ян та їх роль в економічному та культурному розвитку слов'ян . Археологічні культури східних слов'ян. Процес класоутворення слов'ян. Норманська територія. Скандинавські старожитності на Русі. передумови виникнення держави. Союз полянських племен та князь Кий.

Практичні заняття. Ознайомлення із розташуванням археологічних культур східних слов'ян на картах відповідних монографій. Робота з контурною картою: нанесення районів розташування археологічних культур. Замальовування окремих предметів цих часів.

7. Ранньосередньовічні пам'ятники півдня України (4 години).

Салтівська культура. Готи в Криму. Печерні міста Криму. Алуштинська і Гурзуфська фортеці. Візантійські пам'ятники VIII-X ст. у Тавриці. Поселення раннях болгар VII-X ст.

Практичні заняття. Перегляд фільму „Печерні міста Криму”. Проведення колоквиуму на тему „Візантія, Русь у ранньосередньовічні часи”. Замальовування реконструкцій Алуштинської і Гурзуфської фортець.

8. Загальний огляд держави Київська Русь (4 години).

Об'єднання Південної та Західної Русі в державу – Київська Русь, центром якої став Київ. Загальна характеристика соціально-економічного, політичного та культурного розвитку Київської Русі. Давньоруське село.

Практичні заняття. Картографування найважливіших пам'яток археології тих часів на теренах України. Ознайомлення із ілюстраціями відповідних монографій. Замальовування окремих предметів побуту із розкопок. При нагоді – поїздка із ознайомленням археологічних пам'яток доби Київської Русі.

9. Давньоруські міста (8 годин).

Літописи та джерела тих часів про виникнення Києва. Археологічні джерела. Історична топографія Києва. Архітектура міста X-XIII ст. Київ як політичний, економічний, культурний і релігійний центр Давньоруської держави. НумізMATика цієї держави. Центр Київської Русі: Чернігів, Суздаль, Смоленськ, Ростов Великий, Полоцьк, Переяслав, Турів, Рязань, Новгород-Сіверський. Стародавній Псков. Великий Новгород – своєрідність політико-економічної організації цієї боярської республіки. Археологічні комплекси Новгорода та його околиць. Давньоруське місто як господарський та військово-адміністративний центр.

Практичні заняття. Показ фільму або слайдів про історико-архітектурні комплекси давньоруських міст. При нагоді – поїздка з екскурсією до розкопок давньоруських міст. Проведення вікторини на тему: „Що ти знаєш про давньоруські міста?”.

10. Мистецтво та архітектура Київської Русі (4 години).

Кам'яна архітектура Давньоруської держави як відображення політичних, соціально-економічних і культурних процесів у державі. Давньоруський напрямок в архітектурі. Різні архітектурні напрями. Палаці, культові та оборонні споруди. Хрестокупольна система при спорудженні храмів. Шедеври архітектури Київської Русі. Живопис. Прикладне мистецтво.

Практичні заняття. Колоквіум на тему: „Мистецтво Київської Русі”. Проведення вікторини „Архітектура Київської Русі”. Ознайомлення із ілюстраціями відповідних монографій. При нагоді – поїздка до Києва на екскурсію для ознайомлення із шедеврами архітектури.

11. Від язичництва до християнства (4 години).

Світогляд ранніх слов'ян. Язичництво та його пережитки у слов'янських народів. Язичницькі святилища. Ідоли. Історичні передумови впровадження християнства на Русі. Співіснування язичництва та християнства серед слов'ян. Народні повір'я, обряди. Християнство як офіційна релігія Русі. Роль монастирів в економічному, політичному та культурному розвитку держави.

Практичні заняття. Відвідання Свято-Михайлівського жіночого монастиря в с. Пелагіївка Новобузького району. Дискусія на тему: „Язичництво та християнство – відображення чого?”.

12. Ремесла, торгівля, економічні зв'язки Давньоруської держави в до монгольський період (4 години).

Роль ремесел Київської Русі. Структура і соціальна організація ремесла у феодальному місті. Залізоробне, ювелірне. деревообробне, кісткорізне та керамічне виробництво. Зброя. Сільськогосподарські промисли. Торговельні відносини в середині держави та поза її межами. Монетна справа та грошовий обіг.

Практичні заняття. Ознайомлення з ілюстративним матеріалом до теми. Замальовування типових предметів побуту та знарядь праці Київської Русі. Колоквіум на тему: „Грошовий обіг Київської Русі”.

13. Городища, селища та могильники Київської Русі (4 години)

Городища Київської Русі за археологічними даними. Райковецьке укріплене поселення. Городища Дніпровської оборонної лінії. Феодальні фортеці. Селища та сільськогосподарське виробництво за даними розкопок. Могильники та їх типи на території Київської Русі. Поховальний обряд стародавнього населення України IX-XIII ст.

Практичні заняття. Картографування городищ та селищ, а також могильників на теренах Київської Русі.

14. Татаро-монгольська навала та її наслідки. Русь у XIII- XVI ст. Степові кочівники цього часу (2 години).

Русь у XIII-XVI ст. Золота орда. Завоювання земель Русі кочівниками Ченгиз-хана та Башу-хана. Розорення Русі ординськими полчищами. Русь під владою Золотої орди. Літописні та археологічні джерела про ті часи. Наслідки татаро-монгольської навали для населення Русі. Південні області у XIII-XVI ст.

Практичні заняття. Ознайомлення з ілюстраціями наукових і науково-популярних видань, де розкрито татаро-монгольську навалу, її жертви та наслідки. Ознайомлення із літературою та ілюстраціями щодо історії краю в XIII-XVI ст.

15. Пізньосередньовічні пам'ятники півдня України(4 години).

Пам'ятники кочових племен степів Північного Причорномор'я IX-XIII ст. Половці, печеніги, турки, чорні клобуки. Їх спосіб життя. Мистецтво. Бал-бали або кам'яні баби. Середньовічний Білгород-Дністровський. Середньовічний Очаків, Середньовічний Херсон, Кримське ханство.

Практичні заняття. Екскурсія до Очакова із показом місць, де були розташовані головні будівлі середньовічного міста, а також відвідання місцевого музею. Показ у дворі Миколаївського краєзнавчого музею кам'яних статуй степових кочівників – бал-балів.

16. Археологічні пам'ятники українського козацтва (27годин).

Виникнення козацтва. Утворення Запорізької Січі. Козацьке військо. Військові дії Утворення Нової Січі. Народний гайдамацький рух. Знищення Російською

імперією українського козацтва та його Січі. Зброя. Побутові речі. Пам'ятки козацтва за археологічними даними.

Практичні заняття. Відвідання музею, де знаходяться хрести з козацького цвинтаря. Ознайомлення із літературою та ілюстраціями, що передають побут та бойові дії запорозьких козаків. Колоквіум на тему „Козацтво на території сучасної Миколаївщини”.

17. Літня Археологічна експедиція

**Навчально-тематичний план
третього року навчання**

№п/п	Назва теми	Кількістьгодин		
		Всього	Теорія	Практика
1.	Підсумки роботи в археологічній експедиції. Повторення матеріалу минулого року	4	4	-
2.	Застосування природничо-наукових методів в археології	6	4	2
3.	Основи польових досліджень. Організація і проведення археологічних розвідок	10	4	6
4.	Розкопки поселень	10	4	6
5.	Розкопки могильників	10	4	6
6.	Підводна археологія. Аерофотозйомка.	5	3	2
7.	Ведення польової документації	5	3	2
8.	Графічна і фотофіксація археологічних об'єктів	5	2	3
9.	Археологічний малюнок	5	2	3
10.	Консервація та реставрація знахідок	4	2	2
11.	Музейна справа. Археологічні виставки. Організація і проведення екскурсій	8	8	-
12.	Підготовка і участь в роботі археологічної експедиції	Поза сіткою годин		
Разом:		72	40	32

Зміст тем

1. Підсумки літньої археологічної експедиції. Огляд тем попереднього вивченого матеріалу (4 години).

Аналіз і підсумки роботи в археологічній експедиції. Огляд основних тем вивченого матеріалу попередніх двох років.

2. Застосування природничо-наукових методів в археології (6 годин)

Поняття про абсолютне та відносне датування. Датування і дослідження металу за допомогою спектрального аналізу. Палеоботанічні, палеозоологічні, палеоантропологічні дослідження. Дослідження за допомогою порівняльного методу.

3. Основи польових досліджень. Організація і проведення археологічних розвідок (10 годин).

Завдання польової археології. Візуальна, електромагнітна, підводна, маршрутна, тематична розвідки. Аерофотозйомка, підводна фотозйомка. Картографування і паспортизація пам'яток археології.

Практичні заняття. Проведення археологічної розвідки згідно „Відкритого листа” за формою №3 та отримання дозволу зі сторони Державної інспекції по охороні пам'яток історії та культури. Складання археологічних планів поселень і могильників, паспортів археологічних пам'яток.

4. Розкопки поселень 10 годин).

Особливості досліджень поселень. Методика польових робіт на поселеннях. Одно- та багаточасові пам'ятники. Стратиграфія пам'ятника. Особливості розкопок стоянок, стійбищ-літвінок, жител, майстерень, житлових кварталів, оборонних споруд, об'єктів культури, печер. Кам'яні кладки та їх класифікація. Відкриті й закриті комплекси. Обробка масового археологічного матеріалу в польових умовах.

Практичні заняття. Участь в роботі стаціонарної археологічної експедиції. Ознайомлення з розкопками поселень та ін. пам'ятників археології. Практика камеральної обробки археологічних знахідок.

5. Розкопки могильників (10 годин).

Дослідження поховальних пам'ятників дає змогу вивчати культуру, соціально-економічне становище племен і народів, ідеологічні уявлення, склад населення стародавніх суспільств. Обряди поховань різних часів і народів. Типи поховальних споруд. Інвентар. Одиничні й колективні поховання та під захороння. Кенотафи. Методика досліджень ґрунтових та курганних могильників.

Практичні заняття. Ознайомлення з розкопками ґрунтових (в Ольвії) і курганних могильників (в степовій або лісостеповій зоні), - бажано приймати участь в роботі археологічної експедиції. Камеральна обробка знайденого поховального інвентаря. Польовий колекційний опис інвентаря.

6. Підводна археологія. Аерофотозйомка (5 годин).

Залишки деяких частин античних міст і поселень під водою Чорного моря. Залишки затонулих суден різних часів. Підводне спорядження. Підготовка фахівців з підводного плавання для археологічних досліджень під водою. Розвідка, фіксація і

виймання підводних археологічних об'єктів. Попереднє знайомство із планкартами регіонів, над якими повинна проводитися аерофотозйомка. Порівняльний аналіз аерофотозйомки. Картографування археологічних об'єктів, що не виявлені візуальною розвідкою, але зафіксовано аерофотозйомкою.

Практичні заняття. Картографування археологічних об'єктів, зафіксованих підводною розвідкою і шляхом аерофотозйомки.

7. Ведення польової документації (5 годин)

Знищення археологічного об'єкту шляхом розкопок. Відновленню об'єкт не належить. Польовий щоденник. Польові креслення. зошит для рахунку і опису археологічних знахідок в польових умовах. Фото- та відео зйомка об'єкта. Зошит для рахування кадрів фотоплівки.

Практичні заняття. Ознайомлення з правилами ведення щоденника, польових креслень та польового опису знахідок в умовах роботи археологічної експедиції.

8. Графічна і фото фіксація археологічних об'єктів (5 годин).

Карти при археологічних роботах. Різновидність карт. Масштаби карт. Зображення рельєфу місцевості. Орієнтування карти. Види археологічних карт. План археологічного об'єкту. Викреслювання плану. Фото- відео- кіно-фіксація об'єкту.

Практичні заняття. Проведення занять цієї теми можливо тільки в польових умовах.

9. Археологічний малюнок (5 годин).

Замірювання археологічних об'єктів. Масштаби креслень. Плани. Рисувальна сітка. Умовні позначки. Креслення профілів Загальні лінії креслень, планів та профілів.

Практичні заняття. Проведення можливо тільки в польових умовах.

10. Консервація і реставрація знахідок (4 годин).

Знахідки при підйомному матеріалі. Випадкові знахідки. Пакування знахідок при розкопках поселень по квадратах. Первісна консервація знахідок. Переховування знахідок. Умови переховування. Моноліти. Фрески. Естампажі. Масові знахідки.

Література

до занять наукової секції „Археологія”

І. Підручники та монографії із загальних питань.

- Авдусин Д.А. Полевая археология. – М., 1972
- Археологія України/ За ред. Л.Л. Залізняка. – К., 2005
- Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України. – К., 2004.
- Гарден Жан-Клод Теоретическая археология. – М., 1983
- Методика полевых археологических исследований. – М., 1983

- Станко В.Н., Гладких М.І., Серета С.П. Історія первісного суспільства. – К., 1999
- Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України. – К., 1992
- Шовкопляс І.Г. Основи археології. – К., 1972.

II. Монографії, статті, рецензії.

- ✓ Айбабин А.И. Этническая история ранневизантийского Крыма. – Симферополь, 1999
- ✓ Алексеев А.Ю. Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык. – К., 1990
- ✓ Алексеев В.П. Становление человечества. – М., 1984
- ✓ Андрух С.И. Нижнедунайская Скифия в VI – начале II в. до Р.Х. – Запорожье, 1995
- ✓ Анохін В.А. Монеты античних городів Северо-Западного Причорномор'я. – К., 1989
- ✓ Античные государства Северного Причерноморья// Археология СССР. – М., 1984
- ✓ Античные памятники Крыма. – К., 2004
- ✓ Античне пам'ятники Северо-Западного Причорномор'я. – К., 2001
- ✓ Археология Украинской ССР: В 3 тт. – К., 1985; 1986. – Т. 1-3
- ✓ Археологія Української РСР: У 3 тт. – К., 1971. – Т. 1-3
- ✓ Археологія. – 1993.- №3 (до 100 річчя відкриття трипільської культури).
- ✓ Баран В.Д. Давні слов'яни. – К., 1998
- ✓ Баран В.Д., Козак Д.Н., Терпиловський Р.В. Походження слов'ян. – К., 1991
- ✓ Березанская С.С. Северная Украина в эпоху бронзы. – К., 1982.
- ✓ Березанская С.С., Отрощенко В.В., Чередниченко Н.Н. Шарифутдинова И.Н. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. – К., 1986
- ✓ Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. – К., 1983
- ✓ Бибков С.Н. Ранетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре// МИА. – 1953. -№38
- ✓ Бибков С.Н. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. – К., 1981
- ✓ Бибков С.Н., Станко В.Н., Коен В.Ю. Финальный палеолит и мезолит горного Крыма. – Десна, 1994
- ✓ Болгов Н.Н. Закат античного Боспора. – Белгород, 1966
- ✓ Бонгард-Левин Г.М., Грантовский Э.А. От Скифии до Индии. – М., 1983
- ✓ Браичевський М.Ю. Походження Русі. – К., 1968
- ✓ Братченко С.Н. Донецька катакомбна культура раннього етапу. – Луганськ, 2001

- ✓ Брашинский И. Сокровища скифских царей. – М., 1967
- ✓ Ванчугов В.П. Белозёрская культура в Северо-Западном Причерноморье. – К., 1990
- ✓ Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. – К., 2003
- ✓ Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса VII-I вв. до н.э. – М., 1989
- ✓ Винокур Іон Черняхівська культура: витоки і доля. – Кам'янець-Подільський, 2000
- ✓ Высотская Т.Н. Поздние скифы в Юго-Западном Крыму. – К., 1972
- ✓ Генинг В.Ф. Очерки по истории советской археологии – К., 1982
- ✓ Генинг В.Ф., Шевченко В.Н. Археология древностей – период зарождения науки. – К., 1992
- ✓ Геродот Історія / Переклад А.О. Білецького. – К., 1993
- ✓ Гладиман В.Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. – К., 1976
- ✓ Граков Б.Н. Скифы. – М., 1971
- ✓ Гуляев В.И. Скифы: рассвет и падение великого царства. – М., 2005
- ✓ Давня історія України : У 3тт. – К., 1997-2000.- Т.1-3
- ✓ Даниленко В.Н. Неолит Украины. - К., 1969
- ✓ Даниленко В.Н. Энеолит Украины. - К., 1974
- ✓ Добролюбовский А.О. Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья. – К., 1986
- ✓ Древняя Русь. Быт и культура. – М., 1997
- ✓ Древняя Русь. Город, замок, село. М., 1985
- ✓ Дюмезиль Ж. Скифы и нарты. – М., 1990
- ✓ Ельницкий Л.А. Скифия евразийских стезей. – Новосибирск, 1977
- ✓ Етнічна історія давньої України. - К., 2000
- ✓ Зайцев Ю.П. Неаполь скифский (II в. до н.э. – III в.н.э.). – Симферополь, 2003
- ✓ Залізник Л.Л. Первісна історія України. – К., 1999
- ✓ Засецкая И.П. Золотые украшения гунской эпохи. – Л., 1975
- ✓ Збенович В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. – К., 1989
- ✓ Зубарь В.М., Сорочан С.Б. У истоков христианства в Юго-Западной Таврике: эпоха и вера. – К., 2005
- ✓ Зубарь В.М., Таврика и Римская империя. – К., 2004
- ✓ Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. – К., 1996
- ✓ Ильницкая В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII – IV вв. до н.э. – К., 1983

- ✓ Каменицкий И. С., Маршак Б.И., ШерЯ.А. Анализ археологических источников. – М., 1975
- ✓ Карышковский П.О., Клейман И.Б. Древний город Тира. – К., 1985
- ✓ Кларк Г. Доисторическая Европа. – М., 1953
- ✓ Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С. А. Пам'ятники скифской эпохи Днепровско-Лесостепного Правобереж'я. – К., 1982
- ✓ Ковпаненко Г.Т. Курган на Южном Буге. – К., 1978
- ✓ Колпаков Е.В. Теория археологической классификации.- СПб., 1991
- ✓ Козак Д.Н. Етнокультурна історія Волині (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.) – К., 1992
- ✓ Колесников А.Г. Трипольское общество Среднего Поднепровья (опыт социальных реконструкций в археологии). – К., 1993
- ✓ Колосов Ю.Г., Степанчук В.И. Чабай В.П. Ранний палеолит Грома. – К., 1993
- ✓ Кондукторова Т.С. Антропология древнего населения Украины. – М., 1972
- ✓ Крапивина В.В. Ольвия . Материальная культура I - IV вв. до н.э. – К., 1993
- ✓ Крис Х.И. Кизил-кобинская культура и тавры. – М., 1981
- ✓ Круц В.А. Познетрипольские памятники Среднего Поднепровья. – К., 1977
- ✓ Крушельницька Л.І. Чорноліська культура Середнього Придністров'я. – К., 1998
- ✓ Крыжицкий С.Д. Архитектура античных государств Северного Причерноморья. - К., 1993
- ✓ Крыжицкий С.Д., Лейпунская Н.В.А. Ольвия (раскопки, история, культура). – Николаев, 1977
- ✓ Кулина И.В. Этнография Скифии по антропологическим источникам. – Л., 1985
- ✓ Кучера м.п. Змиевы валы Среднего Поднепровья. К., 1987
- ✓ Лапин В.В. Греческая колонизация Северного Причерноморья. – К., 1966
- ✓ Макаренко М.О. Маріупольський могильник. – К., 1933
- ✓ Максимов Е.В. Зарубенецкая культура на территории УССР. – К., 1982
- ✓ Манцевич А.П. Курган Солоха. – Л., 1987
- ✓ Мозолевський Б.М. Скiфський степ. – К., 1983
- ✓ Мозолевський Б.М. Товста могила. – К., 1979
- ✓ Моця О.П. Населення південноруських земель IX-XIIIст. (За матеріалами некрополів). – К., 1993
- ✓ Нужный Д.Ю. Развитие мiкролітичної техніки в кам'яному віці. – К., 1992

- ✓ Обломский А.М. Терпиловский Р.В. Среднее Поднепровье и Днепровское Левобережье в первые века нашей эры. – М., 1991
- ✓ Отрощенко В.В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення). – К., 2001
- ✓ Павленко Ю.В. Передісторія давніх рухів у світовому контексті. – К., 1994
- ✓ Пидопличко И.Г. Познепалеолитические селища из костей мамонта на Украине. – К., 1969
- ✓ Плетнева С.А. От кочевий к городам//МИА. – 1967. - №142
- ✓ Плетнева С.А. Половцы. – М., 1990
- ✓ Плутарх Порівняльні життєписи. – К., 1991
- ✓ Потехина И.Д. Население Украины в эпохи неолита и раннего энеолита. – К., 1999
- ✓ Раевский Д.С. Модель мира скифской культуры. – М., 1985
- ✓ Русанова И.П. Славянские древности V- VII вв. – М., 1976
- ✓ Русяева А.С. Релігія и культы античной Ольвии. – К., 1992
- ✓ Рибакон Б.А. Язичество древней Руси. – М., 1988
- ✓ Сапрыкин С.Ю. Боспорское царство на рубеже двух эпох. – М., 2002
- ✓ Свешников И.К. Культура шаровидных амфор// САИ. – М., 1983. – Вып. В.1-3
- ✓ Середа С.П. Антропологія. – К., 2001
- ✓ Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв.// Антропология СССР. – М., 1982
- ✓ Симоненко А.В. Сарматы Таврии. – К., 1993
- ✓ Скрижинская М.В. Древнегреческий фольклор и литература о Северином Прочорноморье. – К., 1991
- ✓ Смольянинова С.П. Палеоліт и мезоліт степного Побужжя – К., 1990
- ✓ Станко В.Н., Григорьева Г.В., Швайко Т.Н. Познепалеолитическое поселение Анетовка . – К., 1989
- ✓ Столяр А.Д. Происхождение изобразительного искусства. – М., 1985
- ✓ Телегин Д.Я. Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР. – К., 1985
- ✓ Телегин Д.Я. Часи козацькі. Січі запорозькі. – К., 1997
- ✓ Тереножкин А.И., Мозолевский Б.Н. Мелитопольский курган. – К., 1988
- ✓ Толочко П.П. Древний Киев. – К., 1983
- ✓ Толочко П.П. Древняя Русь. – К., 1987
- ✓ Толочко П.П. Кочевые народы стезей и Киевская Русь. – К., 1999
- ✓ Третьяков П.Н. По следам древних славянских племен. – Л., 1982

- ✓ Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной УКраины. – М., 1968
- ✓ Федоров-Давыдов Г.А. Искусство кочевников и Золотой Орды. – М., 1976
- ✓ Формозов А.А. Страницы истОРИИ русской археологи. – М., 1986
- ✓ Хазанов А.М. Социальная история скифов. – М., 1975
- ✓ Цветаева Г.А. Сукровища причерноморских курганов. – М., 1968
- ✓ Черненко Е.В. Скифские лучники. – К., 1981
- ✓ Черненко Е.В. Скибо-персидская война. – К., 1984
- ✓ Черняков И.Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н.э. – К., 1985
- ✓ Чмихов М.О. Курганні пам'ятки як явище давньої культури. – К., 1993
- ✓ Шапова Ю.Л. Естественные методы в археологии. – М., 1988
- ✓ Щепинский А.А. Кеми-обинская культура. – Запорожье, 2002
- ✓ Щукин М.Б. На руближе эр. – СПб., 1994
- ✓ Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н.э.
- ✓ Якобсон А.Л. Средневековый Крым. – М.-Л., 1964